

László Dobszay:
A living Gregorian chant

Today, the name of Solesmes is most strongly connected with the restoration of Gregorian chant. Perhaps it is less well-known that the primary intention of the founder abbot, Dom Prosper Guéranger, was *not* a musical reform. He was, rather, interested in reviving the traditional Roman rite, which had been overshadowed in his country from the seventeenth to nineteenth centuries by the Neo-Gallican. The Gregorian project at Solesmes was only initiated when it became clear that true liturgical renovation was impossible without a parallel renewal of the chant.

Similarly, when Pius X reformed the music of the Church in 1903 his desire was to revive the spirit of the *liturgy* and, ultimately, "*restaurare omnia in Christo*". Likewise, the liturgical renewal of the twentieth century became linked with the intention to restore and propagate Gregorian chant.

It would seem that any authentic reform of liturgical life in general has to include a cultivation of liturgical *chant*, a decline of which reflects, but also increases the decline of a feeling for the *liturgy*. A "recovery" in chant use is not only of *assistance* to the liturgy, but can also *inspire* it. After many other comments in print, this deep connection was at last officially recognised in the Liturgical Constitution of the Second Vatican Council ("Sacrosanctum Concilium", hereafter "SC"). There is no space here to repeat the arguments stated there, but some elements will be referred to in what follows.

Gregorian chant is undoubtedly the music that fits most exactly the prose texts of both the Bible and the liturgy. All other types of music impose formal, metrical and rhythmical schemes upon these texts, alien to their nature, while chant shows itself the most suitable music for the delivery of such liturgical texts. Gregorian melody, with its small-range musical units and flexibility in accommodating itself to the length, accents, and structure of the text, approaches most closely the quality of a prayer spoken aloud. Through its many genres it is capable of representing various liturgical "events", so that music attached to different functions (reading, prayer, responses, processional chant, refrain, meditation in solo chant etc.) is clearly differentiated. Gregorian chant, though it incorporates artistic elaboration, nonetheless uses a reduced set of musical means, based on primary human musical experience (*universalia*). Lacking the triadic harmonies, counterpoint, instrumentation and other achievements specific to European music history it thus remains more universal, and is much more independent of history, social and musical environment, and individual learning and taste, than many other styles of music, and so can be easily adapted to changing conditions. As a primarily *melogenous* music, it is intimately linked to the innermost sphere of human consciousness. It is the only style which is not *added* to the Roman liturgy, but was *born within* it. In other words, Gregorian chant *is* the sung Roman liturgy. Accordingly, "the Church acknowledges Gregorian chant as specially suited to the Roman liturgy: therefore, other things being equal, it should be given pride of place in liturgical services." (SC 116.)

In spite of this deep and intimate link between the spirit of the liturgy and Gregorian music, after Vatican II the latter suffered a decline within the life of the Church (meanwhile being more and more appreciated in secular musical life). This is nothing less than a manifestation of the corrupt condition of church music, or rather, a sign of liturgical crisis. Much was lost, against the will of the Council itself.

Even where the necessary priestly goodwill toward Gregorian chant is present, there are many aspects of it that impede its integration into liturgical life. Three general attitudes may be discerned at present:

1. *Neglect and rejection.* The priestly generation now in its sixties, i.e. trained in the decade of the Council, see the chant as a part of an outdated, even superseded liturgy, something that says nothing to modern congregations, and is a hindrance rather than a help to the preferred "pastoral liturgy". In the last analysis, such a view is based on a false theological notion of the essence of the liturgy. There is no space here to explain this, but perhaps it is enough to call attention to His Holiness' recent thoughts on the matter, which are in sharp contrast to the other attitude.

2. *The ideal of "Liber Cantualis".* Those priests who give Gregorian chant a chance, and are ready to accept the choir's occasional singing of it, are also keen to promote the learning of some items by the congregation. These generally turn out to be the *Regina caeli*, *Salve Regina*, *Adoro te devote*, *Rorate caeli* (the cantio) etc., and perhaps the *Missa de Angelis*. These are typical of the contents of small handbooks of *Liber Cantualis* type, but such "hits" are not genuine Gregorian chants, but rather peripheral compositions of more recent origin, with little of the essence and spirit of the Gregorianum (i.e. the main Gregorian repertory). Liturgically speaking, they are "appendices", largely without the important capacity of true Gregorian chant to give voice to the essential element of the liturgy.

3. *The ideal of the "Graduale Romanum".* Another ideal is to found "*scholae cantorum*", in which Gregorian liturgical pieces may be learned and sung with the utmost diligence, performing as much of the repertoire of the *Graduale Romanum* as possible. This requires intensive preparation on the part of dedicated professional singers, fully competent in reading music. Such an ideal can only be realised in cathedrals, monasteries or in a few large parish churches, and even in such favoured places, most probably only at one daily Mass. Elsewhere, the aim can be no more than to sing, with considerable advance preparation, one or two pieces of the *Graduale* on a few selected feasts or Sundays.

Both the second and third cases outlined above are far from giving "pride of place" to chant within the liturgy. There are further problems involved in bringing an expanded use of Gregorian chant into line with the vernacular rite current after Vatican II. Even if translations of the Latin chant are given to the congregation, the words they hear sung are not the words they read. The music cannot carry the meaning to them, and the liturgy itself, though it *preserves* the message of the liturgical text, does not *transmit* it. There are also clear tensions between cultivating the use of chant in the liturgy and the encouragement of "active participation". As I see it, Rome closed her eyes to such problems in the decades after Vatican II, praising the chant with fine words, while implementing a liturgical practice that excluded it.

In both of these cases also the Gregorianum is regarded as a fixed repertory, a set of individual pieces. Their associated rules of performance can represent a rather rigid and demanding system to the scholas and their conductors, requiring a disproportionate amount of work (and still more, if they are under the control of semiology). The end result is thus often a pious experience, rather than one that contributes sufficiently to the spiritual and aesthetic attractiveness of the ceremony. With such associations of "devotional dullness" attached to Gregorian chant, it is hardly surprising that many clergy are averse to its use.

Before looking for a solution to these problems, it is useful to present some facts concerning the music itself.

1. One of its essential features is the *coexistence of diverse musical layers*. The many kinds of recitation, the simple antiphonal refrains, the hymns, the broad flow of Mass antiphons, the virtuoso melismatic singing of soloists are equally important, each forming an authentic and valuable part of the style.

2. The Gregorian chant was originally not a *repertory* (i.e. the collection of individual pieces), but a musical *language*, a vocabulary and grammar of musical expression. In spite of its regularities, it could be adapted freely and creatively. The simplest examples of this are psalm-recitation chants, in which the models are "given", and any text could be "put to them". If the performer knows the models, he can do his own adaptations, without any previous "fixing". Analysis shows that other chant genres have a similar basis: this applies to the *responsoria brevia* (short responsories); the base layer of the *office antiphons* consist of melodic *types*, which can generate many pieces by the use of given techniques. This compositional type can be recognized not only in easy, syllabic genres, but also in the more ornate tract, gradual and responsory. Someone who learns *one* piece of a group, can sing *all* pieces which belong to that group. The Mass antiphons, though they are more individual in nature, are composed by the use of standard turns of phrase. The consequence of this is that for someone who knows the chant models it is also much easier to learn each piece. New pieces can also be generated, without any harm being done to the essence of the Gregorian chant.

3. The analysis of the traditional material proves that Gregorian music is a highly flexible style, rich in variety. In the Middle Ages one and same item was sung in different variants, and it was so still more in the earlier period of oral transmission. The relatives of the Gregorian, such as Old Roman, Ambrosian, and Beneventan chant show how easily the style was adapted to various traditions. It is therefore false to regard the Gregorian chants as fixed in the sense of, for example, a Sonata by Mozart. This a language that can be spoken, a fact that itself sheds new light on the problems outlined above.

As to the potential of Gregorian chant in the vernacular, I see this in a somewhat different light from the view generally expressed. This musical language *can* also deliver vernacular texts. The different nature of the languages in question, maybe changes the character of music, but this is not against the spirit of the Gregorianum. It is important to define two aspects of Gregorian music: "Gregorian" in both a narrower

sense (repertory) and in a broader one (language). It was certainly thus in the past: Gregorian layers dating back to the fourth or fifth century differ significantly from those of the seventh, from the transitional style of the Carolingian age, from late medieval accretions, as well as from such recent formations as the *Missa de Angelis* or the *Salve Regina*. The difference between an antiphon sung in Latin and in the vernacular is considerably less than between an introit and the *Missa De Angelis* – though both are *called* Gregorian!

Such a view is also relevant to performance. Nobody knows how Gregorian chant sounded in seventh-century Rome. It is, however, certain that it sounded *differently* in the fifth, seventh, tenth, or thirteenth centuries; different in England from Germany; in a great cathedral, in a monastery; in a village church or a nunnery. None of these can be declared the only authentic way, neither historically nor aesthetically. The more numerous the parameters of a music are, the more strictly is its performance determined (but never totally, otherwise the music would be utterly dead). In Gregorian there is no metre, no harmony, voice-leading, polyphony, or rhythm. It is constituted by the basic logic of its text and melody, the scanning (in the sense of scansion) of which allows for many different interpretations. The authenticity of Gregorian performance depends on the correct articulation of text and music, and beyond that something that might be called a "psychological harmony" between the music and the soul of the singer. (The eminent composer György Kurtág once said to me that Gregorian is important for him, because it exists "within".)

Taking all of this into consideration, it may be possible to find ways and means for the church to live with the Gregorianum in accordance with both its true nature and the Church's own intentions. I here present three proposals:

1. We start from the fact that Gregorian chant is the natural musical language of the liturgy, that is, the music which was born in and from the liturgy, the sung liturgy itself. If it is to take "pride of place" within the liturgy, the entire relationship between music and rite needs essentially to be stood on its head. The task is not arbitrarily to stick some Gregorian pieces into the already mixed music material of the Mass. Rather, the Mass should be sung primarily on Gregorian tunes, and any other music should organically integrated into this texture. It is necessary to formulate a plan of how to celebrate the Mass (and other services) with Gregorian music, and how to fit any kind of other music to such a framework. I am not suggesting that *only* Gregorian chant should have a place in the Roman liturgy; but that the starting point should be, in principle, a celebration with Gregorian chant.

2. A scheme is needed, not only for cathedrals and other places of worship with large resources, but also for *every* Mass in *every* church. This scheme should not exclude the congregation from the *liturgical* chant.

3. Ideally, such a plan would find a way to incorporate as many items of the liturgy as possible. (I explained in my book, *The Bugnini-Liturgy and the Reform of the Reform* (Port Royal VA, 2003) that the *alius cantus congruus* permitted by the General Introduction of the New (Pauline) Missal is a compromise

detrimental to such reform, indeed a "worm in the bud". It is necessary that the Proper and the Ordinary could both be sung on all occasions: appending a sung *Salve* is *not* enough.)

The solution I propose is a graduated plan:

1. Concerning the tunes.

1.1. The simplest scheme is to recite the liturgical texts *in recto tono* (perhaps with an optional soft organ accompaniment?). An appropriate folk hymn can be attached to this.

1.2. Good reciting tones can also be adapted in the same way.

1.3. The best way forward for parish use is to adapt model-melodies, taking into consideration the nature of each liturgical function. Such would be: the *responsorium breve* in the case of responsorial parts; simple Office antiphon models in antiphonal parts; a few melismatic alleluia-refrains in the course of the whole liturgical year with their verses sung to reciting-tones; three or four well-selected strophic *tonus communis* for hymns, sequences, and the like.

1.4. When a schola or good cantor is present, the "official" melodies could be attached to the simple tunes sung by the congregation.

1.5. A *schola* or cantor may sing *some* items with their specified tune from the *Graduale* or *Antiphonarium Romanum*. I would add that the "pentatonic" (Central-European) versions are easier than the "diatonic" ones (*Graduale Triplex* etc.); their melodic shapes are very clear, and easier to teach in a short time even to non-professional singers. They are also by no means inferior to the others in beauty, authenticity and spiritual value.

1.6. There are surely some churches where well-trained singers and congregations are able to sing several pieces or the full service according to the *Graduale (Antiphonale) Romanum*. The proposal concerning the pentatonic variants is also valid here.

1.7. If liturgical chant (Gregorian or composed on that model) is given a regular place in the main parts of liturgy, there would still remain opportunities for folk hymns or motets (or, indeed, polyphonic compositions written to the official liturgical texts).

2. Concerning the language:

2.1. Paragraph 36 (§2) of the Constitution declared by SC (my italics):

36. 1. Particular law remaining in force, the use of the Latin language is to be preserved in the Latin rites. 2. But since the use of the mother tongue, whether in the Mass, the administration of the sacraments, or other parts of the liturgy, frequently *may be of great advantage* to the people, the limits of its employment may be extended. This will apply in the first place to the readings and directives, and to some of the prayers and *chants*, according to the regulations on this matter to be laid down separately in subsequent chapters. Nevertheless steps should be taken so that the faithful may also be able to say or to sing together in Latin those parts of the Ordinary of the Mass which pertain to them.

Some additional remarks:

a) The majority of the translations now used in churches are both uncondusive to worship and unsuitable for singing. New translations are needed, that, according the requirements of *Liturgiam Authenticam*, put the precise meaning of the sacred texts into the singers' mouths, and in a biblical-liturgical style. Experience shows that the best base text for the biblical excerpts are the old traditional translations modernized to the necessary, minimal degree.

b) If Gregorian is regarded as a musical idiom, there is no obstacle to adapting it to different languages. Naturally, the sacred text should not be adapted to the music, but *vice versa*. A new variant of the Gregorian music would thus emerge, and also a style of music in the given mother-tongue. Since Gregorian is not only a repertory and a musical language, but also an *exemplar*, the possibility should therefore not be excluded that it may inspire new compositions akin to it. (The definition of the requirements of such compositions may be the object of another paper.)

c) The use of the vernacular is reasonable, first of all, in the chants of the Proper. There is no difficulty attached to learning, singing and understanding the few items of the unchanged Ordinary in Latin. But Gregorian cannot have "pride of place" unless it is regularly used for the Propers.

d) The Propers for the Year contain several hundred pieces. They could be taken back into use only if, firstly, a relatively few model-melodies were adapted to all texts, and, secondly, if there was alternative provision for the use of a smaller collection of chants (primarily for congregations who are beginners in the singing of the liturgy); the pieces of this collection would be attached to the liturgical seasons (cf. *Graduale Simplex*), and thus the tradition of "*Cantus per anni circulum*" would not be lost.

2.2. The same Constitution which permitted in certain cases the use of vernacular, made it obligatory for the faithful to pray or sung all parts of the Mass pertaining to them in Latin. Accordingly, in parallel with vernacular chants for the Proper and Ordinary, it is mandatory for churches also to introduce the singing of responses and the Ordinary in Latin. Thus rules are needed for all churches to fix the frequency of usage of a Latin Ordinary. Though the *Missa de Angelis* is the most popular Latin ordinary (and its survival is desired), from the viewpoint of Gregorian traditions, and also that of pastoral expedience, I would recommend rather the universal use of the *Missa Mundi* (Kyrie 16, Gloria 15, Sanctus-Agnus 18 of the *Liber Usualis*, plus the Ambrosian *Credo*).

2.3. In the presence of a *schola* or cantor a combination of Latin and vernacular may also be envisaged. There are good symbolic, liturgical and artistic reasons for the use of the Latin version side by side with the vernacular variant of the same piece. For example a Latin intonation before a vernacular introit makes plain that the given chant is the voice of the Church universal in space and time, but now resounding in a local church. Taking this further, the Latin version sung before or after a simple antiphon in the vernacular may enhance not only the liturgical, but also the artistic value of the service (e.g.: To Thee, o Lord... (*simplex*) – psalm verses... – To Thee, o Lord – doxology – *Ad te levavi animam meam* (*Graduale Romanum*)).

2.4. If the canonical Latin texts are available in simple settings alongside their ornate melodies, a well-instructed congregation could join the singing of the Propers in Latin.

2.5. The combination of languages was not unknown in the ancient church. In our days when there is no universal world language, this practice is still more desirable. Where a schola or a solo singer capable of higher artistic achievement is present, Latin items could be included in a liturgy mainly otherwise sung in the vernacular. (For example: before or after the congregation sings the Communion chant in a simple vernacular setting, it is given by the choir in its Latin version.) It would also be appropriate, if such Latin "insertions" were sung near the sanctuary (instead of in a gallery), and the singers wore liturgical vestments.

2.6. It should be obligatory for major churches (and, on exceptional days, also in smaller churches) for the full service to be sung in Latin with all the traditional chants for the relevant feast, while the translations are, of course, distributed.

Objections may be raised to this plan:

a) Such a flexible Gregorian practice is an attack on the traditional repertory of the official choirbooks, the noble fruit of much scholarly research.

I would hold that just the opposite is the case. A community that lives day by day with the simpler forms of Gregorian music, will come to appreciate liturgical chant more, find spiritual food in it, start to use it in a natural way, and become disposed to accept it also in its ornate forms. The function of the "simple" forms is not to exclude the "great" liturgical music where it is or could be in use, but rather to imbue churches with a feeling and desire for such music, even where the introduction of "great" Gregorian chant is (as yet) a distant prospect.

b) For the friends of the "Latin Mass", such broad use of vernacular chant may seem a betrayal. They are afraid that Gregorian would cease to be the symbol and expression of universality. They are mistaken: vernacular chant opens a realistic way to those now far from the influence of liturgical music to be introduced to its culture, texts, musical style, atmosphere, spirituality, and taste. It builds a bridge between parish communities and the great Latin liturgy. Those who learn vernacular liturgical chant and come to like it, will not favour church music of the "happy-clappy" variety.

The universality of the liturgy is, first of all, the universality of its *content*. If, by the use of the vernacular, church congregations and communities can approach the content of the liturgy more closely, such universality will only be strengthened, as will a kind of stylistic universality. I have already mentioned the genres of the multilayered Gregorianum as a bearer of *universalia musicalia*, and local Gregorian repertories would necessarily be complemented by such carefully selected chants as constitute the common knowledge of all Catholics.

Gregorian chant in the vernacular offers a direct and natural approach to the Gregorianum as a whole. It is also a great help in achieving spirited as well as spiritually-inspired performance, with an instinctive understanding of the text helping singers to grasp whole motifs, phrases, and sentences, in place of

unpredictable long sequences of single notes. The pronunciation of the text thus becomes truly meaningful, and itself makes the musical meaning clearer.

All my examples thus far have been from the Mass. I am, however, convinced that a genuine liturgical culture cannot be formed without the wide-spread singing of the Office, since the latter is the best school of liturgical singing and liturgical behaviour. In addition, it is difficult to improve the established customs of some communities in singing the Mass, since extending or replacing the repertory needs a lot of work and can give rise to conflict. The Office, on the other hand, has the great advantage of being unfamiliar to the vast majority of Catholic congregations. In learning to celebrate it, they would simultaneously also learn good texts and good music. The community would thus receive the music *as an organic part of the rite* itself.

Liturgical-musical reform will only succeed when supported by the right kind of instruction, promoting a proper understanding of the chant texts. The faithful should be primarily inspired by singing a *text*. If it is so, they will look at the musical elements with different eyes. Their relationship will be not determined by some kind of mood, emotion, or personal taste, but rather by the message transmitted through the music.

A rigid approach to Gregorian chant, in both repertory and performance, could offer a path only for a select few. A more lively practice may bring whole communities, countries, languages, and social strata closer to the spirit of the liturgy, to ecclesiastical thinking and to the ecclesiastical "vocabulary" of the rite. Thus it is not against traditionalism, but rather a tool for becoming familiar with tradition. In other words, it is itself a cure for the chief illness of the Church today: we do not own what we possess.

Az élő gregorián

Amikor a solesmesi kolostor nevét halljuk, a gregorián restaurációja jut eszünkbe. Talán kevesebben tudják, hogy az alapító apát, Prosper Gueranger indítéka nem *zenei* reform volt. Őt az foglalkoztatta, hogy hazájában a neo-gallikán liturgiák ellenében az ősi római liturgia nyerje vissza jogait. Rövidesen kiderült azonban, hogy egy hiteles liturgikus restauráció lehetetlen a gregorián restaurációja nélkül.

X. Pius pápa *zenei* Motu Propriója mögött is a „restaurare omnia in Christo” programja és a liturgia igazi szellemének megújítása állt. A 20. század liturgikus megújulási mozgalma mindenütt egybekapcsolódott a gregorián felélesztésével és elterjesztésével. Ugy látszik, a liturgikus élet hiteles reformja lehetetlen a gregorián ének ápolása nélkül. A liturgikus zene mindenféle elfajzása a liturgikus szellem megromlását tükrözi is, táplálja is. Az élő gregorián ének viszont nemcsak szolgálja, hanem éleszti is a helyes liturgikus szellemet.

Sokat írtak már arról, mi az oka annak a mély kapcsolatnak, mely a II. vatikáni zsinat liturgikus konstitúciójában is kifejezést talált. Ennek kifejtésére itt nincs helyünk, de néhány tényezőt meg kell említenünk.

- A gregorián a *liturgikus szöveg* megszólaltatásának legalkalmasabb eszköze. Egyetlen zene, mely a biblia és a liturgia alapvetően prózai szövegeihez alkalmazkodik, míg minden egyéb zene a szövegtől idegen formai, metrikai, ritmikai skémákat kényszerít arra.

- A gregorián dallamosság nem távolodik el messzire a *beszédeségtől* (ezt segítik kisambitusú dallamelemek, a szöveg dikciójához való rugalmas alkalmazkodás). Vagyis mindennél jobban képes megőrizni az imádság-szerűséget.

- A gregorián *műfaji tagozottságával* alkalmazkodik a liturgikus eseményeinek természetéhez. Világosan megkülönbözteti az egyes funkciókhoz (imádság, olvasmány, dialógus, processziós ének, refrén, meditatív szólóének) tartozó zenei fajtákat.

- A gregorián művészi kidolgozottsága ellenére *szűk zenei eszköztárral* dolgozik. Így éppen csak a szükséges mértékig távolodik el az emberiség zenei őstapasztalataitól, a „zenei univerzáliai”-tól. Általánosabb érvényű, mint az a későbbi európai zene, mely a harmónia, ellenpont, hangszerelés és más stíluseszközök révén erősen korhoz kötött.

- A gregorián mint elsődlegesen dallam-zene *spirituálisabb* (pneumatikusabb) jellegű, mint a hangszeres zenék. Mint elemi vokális zene közvetlenebbül kapcsolódik az ember belső világához, és más zenei stílusoknál kevésbé kötődik történelmi korhoz, környezethez, egyéni ízléshez és tanultsághoz. A változó körülményekhez könnyen alkalmazkodik.

- A gregorián az egyetlen olyan stílus, melyet nem hozzáadtak a római liturgiához, hanem *magában a liturgiában született*. Úgy is mondhatnánk: a gregorián maga az elénekelt liturgia.

Ezek, és számos itt nem részletezhető immanens tulajdonsága igazolja a zsinat tézisé: „Az Egyház a gregorián korálist tekinti a római liturgia sajátos énekének. Ezért a liturgikus cselekményekben, elismerve a többi jogosultságát is, ennek kell elfoglalnia az első helyet.” SC 116.)

Ha igaz a liturgikus szellem és a gregorián ének közti mély és belső kapcsolat, akkor azt kell mondanunk, hogy a gregorián éneknek az utóbbi évtizedekben megtapasztalható egyházi lehanyagolása (egyidejűleg a világi zeneéletben való növekvő népszerűségével) és ezzel együtt a templomi zene elfajzásának újabb, minden eddiginél súlyosabb hulláma nem más, mint megnyilvánulása annak a *liturgikus krízisnek*, mely – a zsinat szándékai és várakozása ellenére – 1970 után bekövetkezett. Még ha a jószándék meg is lett volna, az a mód, ahogy a gregoriánt tekintik és használják, maga is akadályozta volna a mai liturgikus életbe való integrálását.

Ma alapjában három attitűdöt tapasztalhatunk a gregorián irányában:

1. *Elhanyagolás, elutasítás*. A zsinat évtizedében felnövekedett, ma már hatvan év körül járó papság számára a gregorián a liturgia egy letűnt, érvényességét veszített korszakának tartozéka. „Nem mond semmit a mai embernek”, nem segíti, hanem akadályozza az őáltaluk helyesnek vélt

pasztorális liturgiát. Mivel itt a liturgia mivoltát súlyosan érintő teológiai kérdésekről van szó, ennek tárgyalásába most nem kezdhetünk bele. Mindenesetre utalnunk kell XVI. Benedek pápa e felfogással élesen szemben álló megnyilatkozásaira.

2. *A „Liber Cantualis” eszmény.* Azok, akik helyet adni akarnak a gregoriának, szívesen megengedik, hogy a kórus olykor-olykor elénekeljen egy gregorián tételt, sőt azt sem ellenzik, hogy egy-kettőt a gyülekezet is megtanuljon néhányat közülük. De milyen tételekről van szó? Regina caeli, Salve Regina, Adoro te devote, Rorate caeli (kanció), esetleg Missa de Angelis és hasonlók. Olyasfélekről tehát, melyeket a Liber Cantualis típusú kis gyűjtemények tartalmaznak. A baj ezzel kettős. Egyrészt ezek a „slágerek” nem gregorián énekek, hanem jórészt újkori, periferikus, a gregorián szellemét alig közvetítő kompozíciók. Másrészt a liturgia számára is keveset jelentenek, nagyrészt függelék-szerűek. Éppen azt nélkülözik, ami a gregorián értékét adná: hogy ti. magát a liturgiát szólaltatja meg. Azok a dicséretetek, melyeket a gregoriánról elmondunk, ezekre alig vonatkoznak.

3. *A „Graduale Romanum” eszmény.* Arra törekszenek, hogy alakuljon a templomban skóla, tanulja szorgosan – a solesmesi vagy a szemiológiai módszert alkalmazva – a gregorián énekeket. Amennyire képes rá szólaltassa meg azt a teljes repertoárt, melyet „hivatalos” karkönyv, a Graduale Romanum tartalmaz. Ez az eszmény feltételezi a jó kottaolvasó, többé-kevésbé professzionista énekesek jelenlétét, a hosszabb próbákat, esetleg hetenkénti többször is. Ezt természetesen csak néhány katedrális vagy nagy plébánia valósíthatja meg, az is csak egyetlen misén. Máshol a buzgóság legfeljebb ahhoz elegendő, hogy kiválasztva egy-egy ünnepet, vasárnapot, annak miséjéből türelmes előkészület után elénekeljenek egy-két tételt.

Mindkét esetben messze vagyunk attól, hogy a gregorián korális a liturgikus cselekményekben „első helyet foglaljon el” (ahogy a zsinat kívánta). De más problémák is vannak mindkét eszmény körül. A zsinat után dominanciára jutott anyanyelvűséggel ezek alig egyeztethetők össze. Kioszthatjuk ugyan az énekelt latin tételek fordításait, de a hívőhöz ez a tartalom nem közvetlenül, a zenén keresztül érkezik el. A zene ugyan őrizi liturgia szövegi üzenetét őrizi, de nem adja át.

A nép „tevékeny részvételének” igénye és a gregorián kultiválása között bizony feszültség van, még akkor is, ha netán megtanítanak néhány tételt a népnek. Róma egyszerűen behunyta a szemét a probléma előtt: szép szólamokban dicsérte a gregoriánt, és olyan gyakorlatot honosított meg (vagy engedett meghonosodni), melyben annak nem jut hely.

A gregoriánra a mindkét utóbbi irányzat úgy tekint, mint megtanulandó darabok együttesére, lezárt repertoárra. Azok az előadói iskolák, melyek szabályait a skólák és vezetőik követik, meglehetősen merev rendszerbe akarják kényszeríteni az éneket. E szabályoknak megfelelni: aránytalanul sok munkát kíván, a végeredmény pedig többnyire áhítatos, de kevésbé „lelkesítő”. Nem csoda, ha a gregorián fogalmához a „szakrális unalom” képzete kapcsolódik, látszólag igazolva a papság nagy részének idegenkedését.

Mielőtt a megoldás lehetőségeit számba vennénk, hasznos néhány tényt elmondani a gregoriánval kapcsolatban.

A gregoriának lényeges tulajdonsága: zenei tagozottsága. A recitációk, az egyszerű antifonális refrének, a himnuszok, a szélesen hömpölygő miseantifonák, a virtuóz szóló-melizmatika egyaránt fontos, hiteles, értékes része a gregoriának.

A gregorián eredetileg nem repertoár (nem egyes művek gyűjteménye), hanem zenei nyelv volt. Vagyis egy olyan, kötöttségei ellenére szabadon használható zenei kifejezőmód, melyet bizonyos fokig kreatív módon alkalmaztak. Ez ma is jól látható a recitációkban: a zsoltárok, olvasmányok „tónusai” adóttak, bármely szöveg ráenekekelhető. A modellek ismeretében az énekes elvégezheti az alkalmazást, azt nem kell előre rögzíteni. Ezt a „nyelvi” háttér az elemzés más műfajoknál is bizonyítani tudja. Például a responzórium brevek – annak ellenére, hogy ami könyvekben már ki vannak kottázva – a zsoltárokhoz hasonlóan viselkednek. Az officium-antifonáknál is körülhatárolható egy ősi réteg, mely egy-egy dallamtípusra bizonyos technikák

alkalmazásával tetszés szerinti számú szöveget generál. Még olyan díszes műfajoknál is, mint a tractus, a graduale, a rezponzorium felismerhető ez a fajta gondolkodás. Aki egyet jól tud belőlük, az gyakorlatilag minden olyan tételt énekelni tud, mely az adott modellt alkalmazza. De még a mise-antifonák is tele vannak a szabványos fordulatokkal.

Ennek két következménye van:

a modellek ismeretében könnyű tanulni az egyes darabokat;

és a modellek ismeretében új tételek is előállíthatók anélkül, hogy a gregorián szentségét sértenénk.

Még egyszer: a gregorián elsődlegesen egy kifejezési mód, nyelv, modell-gyűjtemény, és csak másodlagosan a lerögzített opusok repertoárja (noha mi ezekből az opusokból ismerjük meg a nyelvet!).

Ez új megvilágításba helyezi a fenti problémákat. A régi anyag elemzése azt igazolja, hogy a gregorián végtelenül alkalmazkodóképes, változatokban gazdag zenei stílus. A középkor egyazon tételleket is variánsokban énekelte. Még inkább így volt ez a gregorián szájhagyományos korszakában. A gregorián rokonai (órómai, ambrozián, beneventán ének) megmutatják, milyen könnyen idomult e zenei stílus az eltérő hagyományokhoz. Nem szabad tehát a gregoriánra úgy tekinteni, mint egy Mozart szonátára! Ezt a nyelvet beszélni lehet!

Így az anyanyelvű gregorián lehetőségét is másként láthatjuk. A gregorián nyelven kimondhatók az anyanyelvi szövegek is. Lehet, hogy a nyelv szelleme változást okoz a zene jellegében, de ez nem sérti a gregorián szellemét. Ha valaki különbséget akar tenni, beszélhet gregoriánról szűkebb (reperetoár) és tágabb (nyelvi) értelemben. De hiszen eddig is így kellett beszélni, hiszen a „gregoriánon” belül eddig is jelentős különbség volt 4-5. századra visszamenő stílusrétegek, a 7. századi állapot, a karolingkori átmeneti stílus, a középkori gyarapodás, vagy éppen a Missa de Angelis, meg Salve Regina-szerű újkori képződmények között. A különbség kisebb egy latinul és anyanyelven elénekelt antifona között, mint egy introitus és a De Angelis között – noha manapság az introitust is, a De Angelis misét is egyformán gregoriánnak nevezik.

A gregoriánnak e megengedőbb szemlélete az előadásmódra is érvényes. Senki nem tudja, hogy miképpen hangzott a gregorián a 7. századi Rómában. De bizonyos, hogy másképpen hangzott a 7., mint a 10., vagy 13. században, másképpen Angliában, mint Németországban, másképpen egy nagy katedrálisban, mint egy kolostorban, másképpen egy falusi templomban, mint egy apácaközösségben. Egyikre sincs jogunk azt mondani, hogy kizárólag ez vagy az az előadás a hiteles gregorián. Nemcsak történelmileg nincs jogunk, de esztétikailag sincs. Minél több tényező határoz meg ugyanis egy zenei tartalmat, annál szigorúbban behatárolja annak előadási módját is (de teljesen sohasem, hiszen akkor a minden zongorista ugyanúgy játszana egy-egy zongoradarabot). A gregoriánban nincs ütem, harmónia, szólamvezetés, polifónia, ritmus. Itt csak a szöveg és a dallam alapvető logikája a meghatározott és meghatározó; ez pedig többféle értelmezést enged. A gregorián előadás hitelessége a szöveg és a dallammeneten túl egy fajta lélektani hitelesség. Kurtág György mondta nekem egyszer, hogy neki azért fontos a gregorián, mert az mindig *itt* van, őbenne.

Ennek tudatában megkísérelhetünk válaszolni arra, hogyan lehet a mai liturgiában a gregoriánnal annak természetéhez és az Egyház akaratához híven élni. Három posztulátumot állítunk fel.

1. Ha abból indulunk ki, hogy a gregorián a liturgia természetes zenei nyelve, tehát az a zene, mely a liturgiában, a liturgiából született, vagyis maga az énekelt liturgia, melynek „a liturgiában első helyet kell elfoglalnia”, akkor fejtetőről talpára kell állítani elképzeléseinket. Akkor a feladat nem az, hogy egy vegyes zenei anyagban alkalmanként elhelyezzünk egy-egy gregorián tételt. Hanem az, hogy a szertartást alapvetően gregorián zenei „köntösben” tervezzük meg, és ebben az alapanyagban helyezzünk el alkalmanként más, helyettesítő vagy kiegészítő zenét. Legyen tehát tervünk a mise (és más liturgikus szertartások) teljes gregorián celebrálására. Ez nem azt jelenti,

hogyan a római liturgiában csak a gregorián zenének jutna tér. De elvi kiindulópontnak a gregorián zenével szertartást kellene tekintenünk.

2. Tervünknek olyannak kell lennie, mely legalábbis elvileg *minden* templom *minden* miséjén megvalósítható, s amely – ha helyet is ad a szkóla vagy kántor énekének – a gyülekezetet sem zárja ki a liturgikus énekből.

3. A harmadik posztulátum: olyan megoldást kell találni, mely a liturgiának lehető legtöbb tételét énekelhetővé teszi. Mint azt másutt kifejtettem, a misekönyv bevezetésében megengedett „*alius cantus aptus*” vagy „*congruus*”, tehát „más alkalmas ének” a liturgikus reform egyik legkárosabb kompromisszuma volt, valóban „lépfene a borítékban”. Egyáltalán nem kielégítő megoldás az, hogy a nap saját liturgikus énekszövegei nem hangzanak el, de hogy a szertartás végén elénekeljük a *Salve Reginát*. Lényeges kérdés a *proprium* missae és az *officium* (zsoltó) énekelhetősége.

A megoldás: egy többlépcsős terv, skála alkalmazása lehetne. A fokok a következők:

1. A dallamok szempontjából:

1.1. A legszerényebb megoldás: a liturgikus szövegek recitálása *recto tono* (akár halk orgonakísérettel). Ehhez kapcsolódhat megfelelő népének is.

1.2. Ugyanebben a funkcióban alkalmazhatók megfelelő *recitativ tónusok*.

1.3. Plébániai gyakorlatban a legszerencsésebb a liturgikus funkciónak (műfajoknak) megfelelően kiválasztott modell-dallamok alkalmazása. A *responzoriális* tételekben: responzórium breve, az *antifonális* énekekben: egyszerű modell-antifonák, *alleluja* gyanánt az egész éven át énekelhető, néhány melizmatikus *alleluja-refrén* recitált zsoltár-verssekkel, a strofikus énekekben (*himnusz*, *sequentia*) három-négy jól kiválasztott *tonus communis*.

1.4. Ha a misén szkóla, vagy alkalmas kántor szolgál, a fenti tételekhez alkalmanként *hozzákapcsolható* azok „hivatalos” dallama.

1.5. A következő fokozat: egyes tételeket a szkóla vagy a kántor éneklje a *Graduale* (*Antiphonarium*) Romanum szerinti dallamán.

1.6. Ahol mind az előadók, mind a gyülekezet tanultabb, ott több tétel, vagy *az egész szertartás* énekelhető a hivatalos karkönyvek szerint.

1.7. Valamennyi fokozatban be lehet illeszteni a liturgia által engedélyezett pontokon egy-egy népéneket vagy motettát. Egy-egy hivatalos tétel is kiváltható annak szövegére készített zeneszerzői kompozícióval.

2. A fokozatok nyelvi szempontjából:

2.1. A SC 36. §2. értelmében a liturgikus ének anyanyelven való megszólaltatása „felette hasznos lehet a nép számára”. Az átlagos plébániai gyakorlatban bizonyosan ezt kell alapfoknak tekinteni. Ehhez azonban néhány kiegészítő megjegyzést kell tenni:

a) A ma használt fordítások nagy része nem csak az éneklésre alkalmatlan, hanem a tartalmi és stílusi okok miatt arra is, hogy a kultuszt méltón szolgálja. Minden nyelven szükség lenne olyan fordításokra, melyek – a *Liturgiam Authenticam* kívánalmai szerint – pontosan, a biblikus-liturgikus stílushoz illően adják az énekesek szájába az énekszövegeket. Minden anyanyelvnek meg kell teremteni szakrális nyelvi rétegét. Tapasztalatom szerint a biblikus szövegek esetében ennek legjobb módja az, hogy a tradicionális, régi bibliafordításokat vesszük alapul, s azokat a szükséges mértékig modernizáljuk.

b) Ha a gregoriánt nemcsak repertoárnak, hanem beszélhető zenei nyelvnek tekintjük, akkor elhárulnak azok az akadályok, melyek lefordítás esetén a nyelvi különbségeiből látszanak adódni. Nem a szent szöveget kell a zenéhez alkalmazni, hanem a zenét a szöveghez. Ily módon létre lehet hozni a gregorián egy változatát, egyben az illető nyelvhez kötött liturgikus zenei stílust. Mindazonáltal a gregorián nem csak zenei nyelv és anyag, hanem minta is. Ne zárjuk ki annak lehetőségét, hogy az anyanyelvű liturgikus szövegek a gregoriánhoz hasonló más (akár frissen

komponált) dallamokon is elénekelhetők. A gregoriánhoz való „hasonlóság” tisztán zenei jegyek felsorolásával konkretizálható lenne, ám meghaladná e cikk kereteit.

c) Az anyanyelv alkalmazása elsősorban a *propriuménekekben* indokolt, hiszen a minden misében állandó ordináriumot latinul megtanulni és megérteni nem nagy feladat, de a misénként változó 5-5 tétel latin nyelvű éneklése széles körben aligha megvalósítható. A valódi gregorián (vagy gregorián jellegű) ének elsőbbsége csak akkor fog megvalósulni, ha ki van terjesztve a *propriuménekre* is.

d) Mivel azonban a *proprium* több száz szöveget foglal magában kettős könnyítéssel kell élni. *Modell-dallamok* alkalmazása esetén nem kell minden szöveghez új dallamot tanulni. De emellett lehetőséget kellene adni (főként a kezdő közösségeknek) arra is, hogy – nem feladva a napokhoz kötött *propriuméneke* tradícióját –, egy szezonhoz (például ádvent) társított, kisebb készletből választhassanak.

2.2. Ugyanaz a liturgikus konstitúció, mely megengedte, hogy bizonyos körülmények között az anyanyelvet használhassuk, kötelezően előírta (54. pont), hogy a hívek a mise azon részeit, melyek őket illetik, latinul is tudják együtt mondani vagy énekelni. Ennek értelmében az anyanyelvű *proprium* és *ordinárium* megtanításával párhuzamosan kötelezőnek kell nyilvánítani a responzumok és *ordináriumtétel*ek latin nyelvű bevezetését is. Minden templomban szükség van a latin *ordináriuméneklés* olyan rendszerességére, mely képes garantálni annak biztos tudását. Bár a világegyházban a *De Angelis* mise volt a legelterjedtebb (és annak fenntartása helyeselhető), a liturgia szelleme, a gregorián hagyomány és a pasztorális célszerűség szempontjából az ún. *Missa mundi*-t (vagyis a *Liber Usualis* 16. *Kyrie*, 15. *Gloria*, 18. *Sanctus-Agnus* tétele, továbbá a recitált *ambrosián Credo*) kell a világegyházban általánosan elterjedt latin alapordináriumként kezelni. Ez az *ordinárium* történetileg is ugyanannyira organikus része a mise-ordónak, mint a *Pater Noster* dallama.

2.3. A szköla vagy kántor közreműködésével tartott miséken a latin és az anyanyelv másfajta kombinációjára is gondolhatunk. Egyazon tétel anyanyelvű és latin nyelvű változatának összekapcsolása szimbolikus, liturgiai és művészi szempontból egyaránt hatékony. Egy tétel latin nyelvű intonációja (éppúgy, ahogy a *Te Deum* esetében sokfelé dívik), érzékeltetheti, hogy az adott ének nem helyi jelentőségű, hanem a térben és időben egyetemes Egyház szavát szólaltatja meg a helyi egyházban. Az anyanyelvű éneket megelőzően a tétel elhangozhat latinul is, vagy annak anyanyelvű éneklését le lehet zárni a latin eredeti éneklésével, például így: antifona + zsoltár + antifona + doxológia anyanyelven, majd az antifona latinul.

2.4. A latin nyelvű *propriuméneklésben* talán egy-egy gyülekezet is részt tudna venni, ha számukra egy olyan új *Graduale Simplex* készülne, a *Graduale Romanum* szövegeit egyszerű antifonális modell-dallamokon adja.

2.5. A nyelv-kombináció a régi egyházban sem volt ismeretlen, ma pedig – egyetemes világnyelv híján – még inkább indokolt. Az alapvetően anyanyelven énekelt liturgiában is helyet kaphat a magasabb művészi teljesítményre képes szköla vagy szólóénekes előadásában egy-egy latin tétel. Például énekelheti az *Alleluja* verzust egy kisebb kórus latinul, miközben annak refrénjébe a gyülekezet is bekapcsolódik. Vagy: áldozás közben a gyülekezet énekét megelőzően vagy követően elhangozhat a *communio* latinul. Kívánatos azonban, hogy az ilyen latin „betéteket” ne a galéria-kóruson, hanem a szentély közelében énekeljék az énekesek, mégpedig liturgikus ruhában.

2.6. És természetesen kiváltságos helyeken (vagy az egyszerűbb templomokban is kiváltságos napokon) kívánatos a teljes szertartás latin nyelvű éneklése annak hagyományos dallamaival. Ilyenkor az énekek tartalmát a gyülekezet fordítások segítségével követi.

A fentiekkel szemben két ellenvetés lehetséges.

a) Egy ilyen „flexibilis” gregorián gyakorlat merénylet a tudományos kutatásokon alapuló, hivatalos könyvekben közzétett becses ősi repertoár ellen. Azt gondolom azonban, hogy ez éppen ellenkezően van. Az a közösség (helyi egyház, ország vagy a világegyház), mely napról napra él a

gregorián egyszerűbb formáival, megtanulja annak értelmét, lelki táplálékot talál benne, elkezd azzal természetesen élni. Ily módon vágyat ébreszt magában és felkészül arra, hogy a „nagy” gregoriánt is hallgassa, vagy éppen énekelje. Az „egyszerűbb” formák funkciója nem az, hogy a „nagy gregoriánt” ott, ahol azt énekelni tudják, kiszorítsa az életből, hanem hogy annak lényegét bevigye olyan közösségekbe, ahol erre képtelenek.

b) A „latin mise” barátainak szemében hűtlenségnek látszik az anyanyelvű liturgikus ének szélesebb körű használata. Attól is félnek, hogy a gregorián ezzel megszűnik az egyetemesség jelképe és eszköze lenni. De nincs igazuk. Az anyanyelvű liturgikus ének reális utat nyit a liturgia tartalmához, a liturgikus kultúrához. Szövegeket, zenei stílust, spiritualizást, ízlést tanít, s ezzel hidat épít a latin liturgia felé is. Aki megismeri és megszereti az anyanyelvű liturgikus éneket, annak nem lesz ideálja a happy-clappy templomi zene. A liturgia egyetemessége elsősorban a *tartalom* egyetemessége. Ha a gregorián segítségével a jelenleginél hatékonyabban jut el a liturgikus tartalom a közösségekhez, akkor e tartalmi egyetemesség erősödik. De erősödik egy fajta stílárius egyetemesség is. A sokszínű gregorián elemi műfajai valamiféle zenei univerzália hordozói. Ezen felül pedig egy jól kiválasztott latin tételcsoport a világegyház közös tudásanyagához tartozhat, melyet a hívek bármely csoportja bárhol együtt tud énekelni.

Szeretnék a fentiekhez még néhány megjegyzést hozzáfűzni.

Az anyanyelvű gregorián ének egy közvetlenebb, természetesebb közeledést kínál a gregoriánhoz, s ezzel segítség a gregorián életszerűbb *előadásához* is. A szöveg értelme segít abban, hogy a gregoriánt ne egyes hangok végeláthatatlan sorozatának halljuk, hanem motívumokat, frázisokat, mondatokat halljunk és énekeljünk. Ezzel nemcsak a szöveg válik élővé, kijelentések (statements) sorozatává, hanem a zene zenei értelme is azonnal kiderül.

Példáinkat előbb a miséből vettük. Meg vagyok azonban arról győződve, hogy a népszolozsma bevezetése nélkül igazi liturgikus kultúra nem alakítható ki. Amit elmondtunk, talán még fokozottabban igaz a zsolozsmára, mely a liturgikus ének és viselkedés megtanulásának valódi iskolája. És van még egy előnye. A mise éneklésére az egyes országokban, gyülekezetekben már kialakultak begyakorlott (általában nem eszményi) szokások. Ezeket a szokásokat javítani, a repertoárt kicserélni vagy akár csak bővíteni is sok munkával, akár harccal jár. A zsolozsma azonban ma még alig ismert gyakorlat. Azzal, hogy bevezetjük a zsolozsmát, egyben bevezetjük a legjobb szövegi és zenei formákat. A közösség ezeket úgy fogadja, mint magának a liturgiának részét.

Egy ilyen liturgikus zenei reform csak akkor sikeres, ha a hitoktatás képes kialakítani a közösség új, értőbb viszonyát az énekek szövegéhez. Ha majd a hívő elsősorban a szöveget akarja elénekelni, akkor az ének zenei elemére is másként néz. Ahhoz való viszonyát nem hangulat, érzés, ízlés dönti el, hanem a zene által közvetített tartalom.

Egy – repertoár és előadási normák szempontjából – szűkkeblű gregorián-felfogásnak csak kiválasztottak szűk körében van esélye. Egy életszerűbb gregorián gyakorlat a hívők egész közösségét (egész népeket, nyelveket, társadalmi rétegeket) tudna közelebb hozni a liturgia szelleméhez, az egyházas gondolkodáshoz és kifejezési módokhoz. Így nem hogy ellentétes lenne a tradicionalizmussal, hanem éppen a tradícióval való megbarátkozásnak eszköze. Maga is orvosság lehetne a mai egyház fő betegségére: nem ismerjük azt, ami a miénk.

Dobszay László